

УДК 343.35

В. І. Тютюгін,
канд. юрид. наук, проф.,
завідувач кафедри кримінального
права № 1 Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого;
К. С. Косінова,
студентка 3-го курсу Інституту
підготовки кадрів для органів юстиції
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ КОРУПЦІЙНИХ ЗЛОЧИНІВ

Статтю присвячено аналізу існуючих підходів до визначення поняття корупції та корупційних злочинів. Розглядаються міжнародні та національні правові акти, в яких розкриваються ці категорії. Визначено критерії та ознаки, що покладені законодавцем в основу віднесення злочинів до категорії корупційних. Досліджено особливості складу корупційних злочинів.

Ключові слова: корупція, корупційні правопорушення, корупційні злочини, запобігання корупції.

Постановка проблеми. У сучасній Україні проблема боротьби з організованою злочинністю та її складовою – корупцією, що є каталізатором розвитку організованої злочинності, є дуже актуальною. Суспільна небезпечність корупції полягає в тому, що вона перероджує державний апарат, призводить його до незворотних змін, які можна подолати лише завдяки кардинальним засобам, у тому числі й шляхом використання кримінально-правової репресії. Саме тому боротьба з корупцією та організованою злочинністю належить до найпріоритетніших проблем, які сьогодні стоять перед українським суспільством.

Стан дослідження. В незалежній Україні питанням ознак корупційної злочинності була присвячена низка дисертаційних досліджень, зокрема, О. О. Дудорова, В. С. Лукомського, Є. В. Невмержицького, О. В. Терещук, С. А. Шалгунової. Серед вітчизняних науковців помітний внесок у вирішення зазначених питань, крім згаданих вище дослідників, зробили М. І. Бажанов,

Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. М. Гаращук, В. О. Глушков, І. М. Даньшин, В. С. Зеленецький, О. Г. Кальман, В. М. Киричко, В. А. Клименко, В. П. Корж, М. Й. Коржанський, В. М. Куц, П. С. Матишевський, Г. А. Матусовський, М. І. Мельник, В. О. Навроцький, О. Я. Светлов, В. В. Сташис, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін, М. І. Хавронюк та ін.

Тим не менш, стрімкі зміни, що постійно відбуваються в антикорупційному законодавстві України останнім часом, підіймають питання дослідження корупційних злочинів на новий рівень.

Метою цієї статті є дослідження поняття та ознак корупційних злочинів за кримінальним законодавством України.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах корупція стала чинником, що реально загрожує національній безпеці, демократичному розвитку держави та суспільства, конституційному ладу, а саме: підриває авторитет країни, завдає шкоди функціонуванню державного апарату, обмежує конституційні права і свободи людини та громадянина, порушує принцип верховенства права, встановлений порядок здійснення повноважень посадовими і службовцями особами органів державної влади, органів місцевого самоврядування, управлінських структур приватного сектора, руйнує моральні та суспільні цінності.

Варто підкреслити, що високий рівень корупції у країні викликає ставлення до України як до корумпованої держави з нестабільними державними інститутами. На підтвердження цього слід навести рейтинг міжнародної організації «Трансперенсі Інтернешнл» за 2014 рік, де Україна посіла 142 місце серед 175 країн¹.

У науковій літературі існує значна кількість думок із приводу визначення поняття корупції. Так, М. І. Мельник указує, що корупція є не лише

¹ Дані міжнародної антикорупційної організації Transparency International [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.transparency.org/cpi2014/results> (дата звернення: 01.04.2015). – Заголовок з екрану.

соціальним, а й психологічним та моральним явище, оскільки вона не існує поза людей, їх поведінкою та діяльністю².

У Кодексі поведінки посадових осіб щодо підтримання правопорядку, затвердженого за результатами проведення Генеральною Асамблеєю ООН міжрегіонального семінару з проблем корупції, корупція була визначена як зловживання службовим становищем для досягнення особистої або групової вигоди, а також незаконне отримання державними службовцями вигоди у зв'язку зі службовим становищем³.

У рекомендаціях R (2001) 10 Комітету Міністрів державам-членам з Європейського кодексу політичної етики термін «корупція» у владі охоплює різноманітні дії, такі як: підкуп, підробка чи знищення доказів, фаворитизм і, навіть, кумівство. Загальним для всіх цих дій визнається те, що вони в обов'язковому порядку містять у своїй основі зловживання повноваженнями, пов'язаними з владними функціями. Крім того, визнається, що корупція повинна розглядатися як постійна загроза для чесності посадовців та її нормального функціонування у законних межах у всіх державах-членах⁴.

Разом із тим учені дають інші визначення цьому поняттю. Зокрема, С. В. Максимов, І. М. Мацкевич, В. С. Овчинський, Г. Ф. Хохряков, В. Є. Емінов вважають, що корупція – це використання уповноваженими на виконання державних (або прирівняних до них) функцій особами свого статусу та пов'язаних з ним можливостей для непередбаченого законом отримання матеріальних та інших благ і переваг, а також протиправне надання їм цих благ і переваг фізичними і юридичними особами⁵. М. І. Мельник під корупцією розуміє суспільно небезпечне діяння, що посягає на політичну та економічну

² Мельник М. І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії : монографія / М. І. Мельник. – К. : Атіка, 2001. – С.27.

³ Международная защита прав и свобод человека. Сборник документов / Сост. и вступ. ст.: Мелков Г. М. – М. : Юрид. лит., 1990. – С. 25.; Карпенко М. І. Сучасні ознаки корупційної злочинності та їх зміст / М. І. Карпенко, В. В. Пашковський // Юрид. наука. – 2013. – № 5. – С. 57.

⁴ Международная защита прав и свобод человека. Сборник документов. – С. 125.

⁵ Международная защита прав и свобод человека. Сборник документов. – С. 112; Карпенко М. І. Сучасні ознаки корупційної злочинності та їх зміст. – С. 57.

систему держави та вчиняється шляхом зловживання службовим, посадовим чи громадським становищем із метою одержання не передбачених законом політичних, посадових чи матеріальних переваг⁶.

Слід зазначити, що поняття корупції знайшло своє відображення у Законі України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII. Так, відповідно до ст. 1 цього Закону корупція – використання особою, зазначеною у частині першій статті 3 цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у частині першій статті 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей. У свою чергу, корупційне правопорушення – діяння, що містить ознаки корупції, вчинене особою, зазначеною у частині першій статті 3 цього Закону, за яке законом встановлено кримінальну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність⁷.

Водночас, Законом України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14 жовтня 2014 р. № 1698-VII статтю 45 КК України було доповнено приміткою, в якій встановлено перелік злочинів, що відносяться до корупційних. Закріплення переліку корупційних злочинів у законі про кримінальну відповідальність мало за мету, в першу чергу, унеможливити або ускладнити застосування пільгових (заохочувальних) норм кримінального права до осіб, які вчинили такі діяння (зокрема, інституту звільнення від кримінальної відповідальності, призначення більш м'якого покарання, ніж передба-

⁶ Мельник М. І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії) / М. І. Мельник . – Київ : Юридична думка, 2004. – С. 358.

⁷ Закон України «Про запобігання та протидію корупції в Україні» від 07 квітня 2011 р. № 1700-VII // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> (дата звернення: 01.04.2015). – Заголовок з екрану.

чено законом, звільнення від покарання з випробуванням чи від його відбування за амністією, зняття судимості тощо).

З урахуванням змін, внесених Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції» № 198-VIII від 12 лютого 2015 р., корупційними злочинами визнаються суспільно небезпечні діяння, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також діяння, передбачені статтями 210, 354, 364, 364¹, 365², 368–369² КК України. Таким чином, законодавець вирішив питання про те, які злочини слід вважати корупційними, шляхом формування їх вичерпного переліку.

З вищенаведеного неодмінно виникає дві групи запитань: а) який критерій було покладено в основу віднесення саме цих злочинів до категорії корупційних (про ті спільні ознаки, що властиві цим діянням і вирізняють їх з-поміж інших злочинів); б) в чому полягає якісна відмінність корупційних злочинів від інших корупційних правопорушень, що вимагає необхідність протидіяти їм саме методами кримінального права.

На думку В. М. Киричка, корупційним злочинам властиві водночас дві групи ознак: а) склад злочину, передбачений КК; б) ознаки корупційного правопорушення⁸. Схожими є й міркування В. М. Куца, який вказує, що корупційним злочином є передбачене в Особливій частині Кримінального кодексу України суспільно небезпечне діяння, яке містить ознаки корупції та корупційного правопорушення⁹. Аналогічну позицію займає й І. Є. Мезенцева¹⁰.

⁸ Киричко В. М. Кримінальна відповідальність за корупцію / В. М. Киричко. – Х. : Право, 2013. – С. 14.

⁹ Куц В. Поняття корупційних злочинів та їх види / В. Куц, Я. Триньова. // Вісн. Нац. акад. прокуратури України: проблеми сьогодення, теорія, практика, життя академії – 2012. – № 4. – С. 35.

¹⁰ Мезенцева І. Визначення предмета корупційних злочинів / І. Мезенцева // Вісн. Нац. акад. прокуратури України. – 2014. – № 5(38). – С. 76.

Говорячи про відмінність корупційних злочинів від інших корупційних правопорушень, слід повністю погодитися з В. М. Киричко, який критерій такого відмежування вбачає у ступені суспільної небезпечності діяння. Суспільна небезпечність корупційних злочинів, на думку вченого, полягає в тому, що виконання службових обов'язків та повноважень, яке повинно здійснюватись відповідно до закону, фактично ставиться в залежність від одержання неправомірної вигоди від інших осіб, чим заподіюється або створюється загроза заподіяння істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі¹¹. Ми поділяємо позицію тих учених, які вважають, що суспільна небезпечність властива не лише злочинам, а й іншим публічним правопорушенням, відтак, відмінність між корупційними злочинами та іншими корупційними правопорушеннями полягає саме в *ступені* такої суспільної небезпечності. Корупційні злочини заподіюють *істотну* шкоду суспільним відносинам, у першу чергу, в сфері службової діяльності, підриваючи авторитет органів державної влади чи місцевого самоврядування та встановлений порядок управління, або як мінімум створюючи реальну загрозу заподіяння такої шкоди.

Що ж до питання про той критерій, який покладений законодавцем в основу відмежування корупційних злочинів від інших злочинних діянь, то аналіз складів злочинів, зазначених у примітці до ст. 45 КК України, свідчить, що їх складають діяння, які істотно різняться як за своїм складом, так і за ознаками. Отже, зробимо спробу виокремити саме такі ознаки, які є спільними для цих діянь.

По-перше, в ст. 45 КК України всі корупційні злочини розподілені на дві відносно самостійні групи: а) безумовно корупційні, що передбачені статтями 210, 354, 364, 364¹, 365², 368–369² КК; б) такі, що вважаються корупційними лише за умови їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410 КК). Аналіз злочинів першої

¹¹ Киричко В. М. Кримінальна відповідальність за корупцію. – С. 20.

групи дозволяє дійти висновку, що вони або завжди пов'язані зі зловживанням владою чи службовим становищем, а також можливостями, які впливають із такого становища особи, або ж пов'язані з одержанням неправомірної вигоди від іншої особи (можливість одержання якої так само пов'язана з обійманням особою певної посади). Натомість, для злочинів другої групи характерним є те, що діяння як ознака об'єктивної сторони в них передбачається альтернативно (викрадення, привласнення, вимагання, заволодіння в ст. 262 КК тощо), і тому законодавець прямо вказує, що не будь-яка форма об'єктивної сторони вказаних злочинів дозволяє віднести їх до корупційних, а лише така, яка має своїм способом використання службового становища винного. З огляду на це першою ознакою корупційних злочинів є те, що *їх вчинення завжди пов'язано з використанням особою влади, службового становища чи можливостей, які з такого службового становища впливають* (наприклад, у ст. 369²).

По-друге, для корупційних злочинів характерним є не просто використання службового становища, а *зловживання* таким становищем. Під зловживанням слід розуміти таке діяння, що: а) може вчинятися шляхом як дії, так і бездіяльності; б) полягає у використанні особою влади чи своїх службових повноважень; в) суперечить інтересам служби¹². Таким чином, корупційним може визнаватися лише такий злочин, в якому вчинене діяння суперечить інтересам службової діяльності особи.

По-третє, всім злочинам, зазначених в примітці до ст. 45 КК, властиве виключно *умисне* психічне ставлення до вчинюваного діяння. Це означає, що особа завжди усвідомлює, що використовує службові повноваження чи пов'язані з ними можливості всупереч інтересам служби і бажає їх використати саме так. При цьому в злочинах, передбачених статтями 364, 364¹, 365² КК ставлення до наслідків може виражатися як у формі умислу, так й у формі

¹² Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Х. : Право, 2013. – С. 792.

необережності. Необхідно також зазначити, що мотиви та мета можуть бути різними. Проте у переважній більшості корупційних злочинів, зокрема, передбачених статтями 191, 354, 357, 364, 364¹, 365², 368, 368², 368³, 368⁴, ч. 2 та 3 ст. 369² КК, обов'язковою є наявність корисливого мотиву.

По-четверте, безумовно корупційні злочини, в своїй абсолютній більшості пов'язані з одержанням чи даванням (у тому числі пропозицією і обіцянкою таких дій) *неправомірної вигоди*. Згідно з приміткою до ст. 364¹ КК під неправомірною вигодою слід розуміти грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру, які пропонують, обіцяють, надають або одержують без законних на те підстав. У той самий час у злочинах, передбачених статтями 354, 368, 368², 368³, 368⁴, 369, 369² КК неправомірна вигода є предметом цих злочинів, тоді як у ст. 364, 364¹, 365² КК неправомірна вигода характеризує суб'єктивну сторону цих злочинів, виступаючи в якості мети їх вчинення. З огляду на зазначене певні сумніви викликає віднесення законодавцем до групи безумовно корупційних злочинів діяння, передбаченого у ст. 210 КК («Нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням»), зважаючи на те, що неправомірна вигода не є ані предметом, ані метою вчинення цього злочину.

По-п'яте, характерною ознакою корупційних злочинів є *суб'єкт* їх вчинення: в переважній більшості це службові особи як публічного, так і приватного права, та особи, які надають публічні послуги. Виняток становлять лише злочини, передбачені ст. 354 КК, суб'єктом якого є працівник державного підприємства, установи чи організації, незалежно від роду діяльності, який не є службовою особою, а також ч. 1 та 2 ст.ст. 368³ та 368⁴, ст. 369, та ч. 1 ст. 369², де суб'єкт злочину є загальним.

По-шосте, формулюючи поняття корупційних злочинів, законодавець використав не традиційний спосіб визначення понять через рід і видову від-

мінність, вказуючи на ті ознаки, які мають бути притаманні всім діям, що становлять вказану категорію, а спосіб перелічення всіх предметів і явищ, до яких застосовне дане поняття. З огляду на це встановлений в примітці до ст. 45 КК перелік корупційних злочинів є *вичерпним* і поширювальному тлумаченню не підлягає.

Виходячи з викладеного, можна сформулювати й визначення корупційних злочинів як умисних суспільно небезпечних діянь, що володіють всіма ознаками корупційних правопорушень, вчинення яких пов'язане з використанням особою влади, службового становища чи можливостей, що з такого службового становища впливають всупереч інтересам служби, вичерпний перелік яких установлено в законі про кримінальну відповідальність.

Тютюгин В. И., Косинова К. С. Понятие и признаки коррупционных преступлений

Статья посвящена анализу существующих подходов к определению понятия коррупции и коррупционных преступлений. Рассматриваются международные и национальные правовые акты, в которых раскрываются указанные категории. Определены критерии и признаки, которые положены законодателем в основу отнесения преступлений к категории коррупционных. Исследованы особенности состава коррупционных преступлений.

Ключевые слова: коррупция, коррупционные правонарушения, коррупционные преступления, предотвращения коррупции.

Tyutyugin V. I., Kosinova K. S. The concept and signs of the corruption crimes

The article is devoted to the analysis of the existent approaches to determination of concept of corruption and corruption crimes. The authors examine international and national legal acts which disclose these categories. Criteria and signs which are laid in the basis of referring crimes to the category of corrupt ones by the legislator are determined. The features of components of corruption crimes are studied.

Key words: corruption, corrupt delicts, corrupt crimes, prevention of corruption.